

ПОЕТИЗМ *ДУША* У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Лінгвопоетика, будучи самодостатньою дисципліною, на різних рівнях контактує з теорією літератури, стилістикою, культурою мови тощо – дисциплінами, які так чи так вводять нас у поетику слова. Теоретичні основи лінгвопоетики як філологічної дисципліни закладено такими науковцями, як М.М. Бахтін, О.М. Веселовський, В.В. Виноградов, Г.Й. Винокур, В.П. Григор'єв, Б.О. Ларін, Ю.М. Лотман, О.О. Потебня, Ю.М. Тинянов, Л.В. Щерба, Р. Якобсон та ін. Методологія лінгвопоетики активно розробляється С.Я. Єрмоленко, В.І. Кононенко, Л.І. Мацько, А.К. Мойсієнком, Л.О. Савицькою, Н.В. Слухай, Н.М. Сологуб, В.А. Чабаненком та ін.

У «Сучасному тлумачному словнику української мови» поетика трактується як: 1) наука про художню літературу; теорія літератури; 2) теорія поезії (композиція, образність мови, ритміка, римування тощо); 3) система художніх принципів того чи того літературного напрямку або конкретного поета. Значення слова поетичний визначається так: 1) який належить до поезії, пройнятий поезією; 2) той, що виражає або має творче обдарування; 3) у переносному значенні – чудовий, витончений, піднесений [5, 564].

У дослідженнях чітко простежується синтез лінгвопоетики і теорії тексту, що пов'язано, насамперед, зі зміною наукових парадигм у лінгвістиці: 1) генетична, історична; 2) таксономічна, системно-структурна; 3) комунікативно-функціональна, прагматична [3, 5]. Аналізуючи мову художнього твору, Н.М. Сологуб вказує: «Актуальним і перспективним видається дослідження мови творів чи окремого твору письменника через текст – як цілісної мовної єдності, де переплітаються картина світу народу, мовою якого пише письменник, його світобачення» [4, 11].

Метою цієї статті є вивчення поетизму *душа* у художньому тексті Євгена Гуцала, зокрема висвітлення естетичного потенціалу лексеми *душа*, визначення її функціонування та конотації як вияв індивідуально-авторського погляду на світ.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» визначає душу як: 1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3. *розм.* Про людину (найчастіше за визначення кількості). 4. *перен.*, чого. Основне в чому-небудь, суть чогось. // Центральна фігура чого-небудь. 5. *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї [1, 252].

У поетичному ідіолекті Євгена Гуцала поетизм *душа* виступає як показник внутрішнього психічного світу людини, наприклад: *Собі навечно в душу взяв – / зорі тонку над лісом пряжу, / і те, про що тобі сказав, / і те, чого ніяк не скажеш...* [2, 54]. У контексті: *Коли я до твоєї грані / наближусь – спалахне*

в **душі**: / Вітчизна – соняшник весняний / цвіте на крайнім рубежі... [2, 39] прослідковуємо глибокі переживання та почуття людини.

Душею наділені не тільки люди, а й:

1) дерева, наприклад, **береза**: Скажи мені, **березо** в ріднім краї, / що у **душі** тайи і не втайи: / кому свої надії ти звиряєш, / до кого шлеш і шлеш листи свої? [2, 96].

2) квіти, наприклад, **волошка**: Зазирну в **душу волошки** – побачу блакить. / Зазирну в душу джерела – побачу прохолоду. / Моє почуття так освітило сонячний день, / що було видно в небі падучу зірку [2, 15].

3) трави, наприклад: **лисохвіст**, **куничник**, **тонконіг**, **вівсюг**, **осока**, **ситняги**, **комиші**: Вознеслись **лисохвіст** і наземний **куничник**, а ще вознеслися / **тонконіг** і **вівсюг**, **осока**, **ситняги**, **комиші**... / Вознеслись – і явили свої нам натхненні вознесені лиця, / і явили нам тайнство рознесеної **душі** [2, 21].

4) каміння, наприклад: Лежаче в цього каменя життя. / Отож лежачі в нього почуття. / Лежача в цього **каменя душа**, / нікуди в світ вона не поспіша [2, 48].

Особливо слід звернути увагу на функціонування **живої душі** у **гілці**, як от: Він вирізав із верболозу **гілку**, / **жива душа** проснулася у ній – / співа імпрізована сопілка, / звучать імпрізовані пісні... [2, 119]; Гордине лісова, черлена **гілко**, / калинова, не зрізана, **жива**, / чи відаєш про те, що ти – сопілка, / що у тобі **жива душа** співа? [2, 95].

Євген Гуцало свою **душу** визначає як ніжність, порівнює її зі срібною ковилою: Я – пішохід. Я – піша пішаниця. / Прошкую від села і до села. / **Моя душа** – це ніжність, а не криця, / **моя душа** – це срібна ковила [2, 119]. Позитивні емоційні переживання пов'язуються і з кольоровою гамою, зокрема зі срібним кольором, який відображає традиційну слов'янську символіку: життя, ніжність, чистоту.

Душа для Є. Гуцала є місцем, де знаходяться:

1) степ: В мої очі верби повростали, / **степ** в **душі** прослався і лежить, / і козацька сотня диким чвалом / прямо через серце стугонить... [2, 130]. Стриженеві слова **душа** і серце наділяють ліричного героя почуттями співпереживання, перенесення «крізь себе» чужого болю та негараздів.

2) солов'ї: О, як вони (**солов'ї** – С.Ш.) палають – не згоряють, / о, як вони у полум'ї живуть! / Мені в відкриту **душу** залітають / і там, в **душі відкритій**, гнізда в'ють. // І там, в **душі**, в її гіллі зеленім, увечері, вночі, уранці, вдень / вони співають в забутті для мене / своїх смертельних, радісних пісень [2, 69]. Мікрообраз відкритої душі є уособленням морального піднесення, створює позитивний емоційний настрій поетичних рядків. Метафоричність птахів, які в душі в'ють гнізда, сприймається як гімн життю, атрибут святковості, благородства.

3) небокраї, пустелі: В посушливе літо – блакитні в **душі небокраї**, / блакитні **пустелі**, де вівцями вовняне майво біжить... [2, 51]. Словообразні сполуки блакитні в душі небокраї та блакитні пустелі можна розглядати як позначення світла, чистоти, спокою. Душа ліричного героя перетворюється на своєрідний оберіг для небокраїв та пустель, коли навколо «посушливе літо».

4) чебрець, полин: *В посушливе літо – тебе, наче зливу, чекаю, / чебрець і полин у душі прагне квітнути і зеленіть...* [2, 51]; *В посушливе літо – в душі чебреці вигоряють, / в душі чебреці вигоряють і в'януть в душі полини. / В посушливе літо – у серці гвоздики конають, / й зривається з вуст, мов молитва, загублене ім'я весни* [2, 51]. Вигоряння в душі чебреців і в'янення полинів, незважаючи на їхнє прагнення квітнути і зеленіть вказує на вічний пошук **душі**, на її глибокі переживання, боротьбу, прагнення дочекатися визволення від гнітючої дійсності.

5) пожежі: *В посушливе літо – в душі надвечірні пожежі, / в бушовисько їхнє птахи надвечірні летять, щоб згоріть* [2, 51]. Душа Є. Гуцалом зображується елементом матеріального світу, зокрема у ній відбуваються пожежі, які характеризуються низкою негативних асоціацій, як-от: згоранням у цих пожежах птахів – символів волі і життя. Тобто, паралель **душа – пожежа** виражає почуття болю та страждання.

6) зірка: *Сосни гудуть на шоломі піщаного згірка... / Може, й не сосни, а вітер між сосон гуде... / Видно, як в небі серпневному падає зірка - / падає так, наче в душу із неба гряде. // У берегах, мов на шкурах ведмежих горбатих, / кийським князем Дніпро вінценосний лежить. / Що ж, хай гряде мені в душу! Зорею багатий, буду горіти, як зірка падуча горить...* [2, 44]; *Спомин про нічку-петрівочку видивом встане хрещатим... / Часто в дитинстві здавалось – за річкою Овлур свистить. / Як тоді пахли під хатою рання настурція, м'ята! / Щиро здавалось – зірка із неба у душу летить* [2, 290]. Концепт душа та лексема зірка у художньому відображенні світу поетом виступає символом важливих ідей, у контексті набуваючи додаткових конотацій «заспокоєння», «внутрішньої гармонії», «щирості».

7) обрій: *Так хто ж той селянин, що небо засіває, / так хто ж той селянин, що розсіває зірки..? / Не знав учора і сьогодні я не знаю – / над обрієм душі, немов птахи, думки* [2, 118]. **Душа**, як і небо, має обрій. Образне утворення обрій душі окреслює внутрішній світ людини, його безмежжя та різноманітність.

Душу Є. Гуцало порівнює з землею: *Ромашко – Офеліє смутку й гіркої досади, / звеличений образ любові й палкого жалю, / із сонечка твого пелюстка, кружляючи, пада / на землю зелену, неначе на душу мою* [2, 25]. Завдяки індивідуально-авторському використанню кольоризму **зелений**, коли колір служить тлом, на якому відбуваються події, паралель **душа – земля** набуває значень життя, надії, святковості.

Прикметник **розквітлий** надає лексемі **душа** поєднання з квіткою (**душа – квітка**): *Наче ж обійшлося без землетрусу, / але то хіба не катаклізм, / коли час твою розквітлу душу / затопив у потойбічній млі?* [2, 116]. Крім цього у поезії Євгена Гуцала знаходимо такі лексико-тематичні паралелі:

Душа – пташка: *Осеніє у душі, смеркає. / Вітер смеркнув, смеркнув пізній сад... / Мов душа у вирій відлітає – / і не повертається назад* [2, 110]. Переселення **душі** людини (Тетяни) у пташку (ластівку): *Тетяна в небі ластівкою стала, / й немов колись – тепер також співа, / таки своє ще не відщепетала / на світі цім її душа жива* [2, 23].

Душа – навколишній світ: *Елегію душа на скрипці грає / і сонях гра на*

кобзі золотій. / Блакить поволі глибшає. Смеркає – / в селі, у полі і в **душі** моїй... [2, 79].

Душа – це нематеріальна основа, в якій «передчуття живе»: *В душі моїй передчуття живе: / в саду, де голубі від яблунь тіні, / де голуб горлицю по імені зове, / когось удень я неминуче стріну... // В моїй душі живе передчуття: коли уранці з поля повернуся, / то в теплих малахітових житах / таки із кимсь, мабуть, не розминуся... // Живе передчуття в душі моїй, / живе передчуття – і не минає, / що там, у сивій хащі лісовій, / увечері на мене хтось чекає...* [2, 63].

Душа – це місце, де є почуття:

1) світлої заздрості: *Я птахів до тебе посилаю, / погляд мій за ними вслід летить, / світла заздрість душу мою крає: / їм з тобою стрітись пощастить* [2, 102].

2) ревною жалю: *Жар-птиця десь, немов веселка, в'ється, / тому-то й точить душу ревний жаль, / тому-то плач такий прозорий лється, / тому-то плач, немов гірський кришталь...* [2, 106].

3) надії: *На тоненьких гілках надії, / які завжди зеленіють в моїй душі, / спочиває сьогодні лазорівка – голуба синиця, / щоб завтра податись у мандри* [2, 32].

4) печалі: *О пів на шосту, ввечері, в селі / прозорим інеєм печаль в душі синіє, / і вогник проліска з-під інею біліє, / й опосідають голову жалі...* [2, 560].

Душа – жива, вона може страждати, хворіти, загоюватися: *Ромашко – Офеліє з рідного отчого поля, / дівочносте й цноту моєї святої землі! / Сьогодні з тобою зустрівся – і душу загоїв / та ще й заспокоїв не приспані часом жалі* [2, 24]. У художньому тексті віднаходимо лексичні паралелі:

Душа – вічність: *Лопату взявши, відкопаю / у степовій землі твердій / те, що ніколи не минає і не мине в душі моїй* [2, 38].

Душа – осінь: *Осінь – наче майстер срібних справ, / наче майстер золотого діла. / Душу б я цієї осені віддав, / щоб її відгранити зуміла. / У натхненні хай не поспіша, / трудиться увечері і рано, / хай відгранить душу, щоб душа / показала небувалі грані* [2, 121].

Душа – рідна земля: *Щоб мене зневіра не скосила, / щоб не подолали вороги, – / земле рідна, влиш своєї сили / і вділи цілющої снаги! / В цю погожу вересневу днину / прямо в душу ти мені хлюпни / полум'ям оранжевим грабини – / ріби – рябчика – горобини* [2, 94].

У вірші «Ще день, ще два – і осінь обнесе...» простежується тісний зв'язок душі з порами року. Осінь опустошує душу: *Ще день, ще два – і осінь обнесе / усе з душі, чим влітку багатіла. / Й зими під ноги опадє те все, / чим навесні втішалась і раділа* [2, 111]. Осінь – це смуток, який перемагає надії і жалі: *Злетять з душі надії і жалі, / розвіються, що не даси і ради. / Ще день, ще два – й на голому гіллі / душі моєї снігурі присядуть* [2, 111]. На відміну від позитивного навантаження комплекс **душа – зоря** може нести й негативні конотації (холод, мороз): *І чутиму в листопадову ніч, / котра, мов космос, без кінця і краю, як зорі пролітають мимо віч, / морозом по душі моїй черкають* [2, 112]. Зима несе в собі сон, завмирання душі, яка стає скрижанілою: *Ще день, ще два – і сніговий прибій / ударить в душу, наче хвиля в берег, / і в скрижанілій у душі*

моїй / сухий і мертвий чутиметься шерех [2, 112]. Дієслівна метафора *цвіте душа* несе в собі мотив розквіту: *А поки що цвіте душа моя / осінньою палітрою скупюю, / а поки що горить і не згоря / все те, що нас єднає із тобою* [2, 112]. У поетичних рядках ми спостерігаємо і перехід до незворотного відцвітання: *І хай цвіте, і хай горить, покіль / із душі листки надій не облетіли / і неминуча біла заметіль / на зиму нас іще не посріблила...* [2, 112].

Поетизм *душа* у художньому ідіолекті Євгена Гуцала входить до складу таких фразеологізмів: *відкрита душа*. Найкраще це показує контекст на кшталт: *І щира, і завжди душа відкрита. / Ніхто так, як печаль, мене не знав, не зна... / Чи є ще хто сердечніший на світі, / чи є ще хто мені вірніший, ніж вона?* (201). У Фразеологічному словнику української мови фразеологізм *відкрита душа* трактується як: 1. Хто-небудь прихильний, привітний до когонебудь; 2. Хто-небудь чутливий, сприйнятливий до чогось [6, 277]. Такі ж значення прослідковуємо і в досліджуваних текстах.

Фразеологізм *душа болить* вищезгаданий словник пояснює так: хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу [6, 277]. У Гуцаловій поезії подібного значення набуває фразеологізм *біль в душі*, наприклад: *Зерниста сіль – чи то роса? – димить на конюшині. / Йшла чи не йшла отут зоря досвітня босоніж?.. / Йшла чи не йшла отут зоря – душа ж за нею лине, / і за зорею біль в душі чомусь усе гостріш...* [2, 269].

У сполученні *душа жаліє* ліричний герой сповнений глибоким почуттям, як-от: *Дощ сліпий, і голуб голубіє. / У промінні, наче голуб – світ. / А душа жаліє – й не жаліє, / мов уже стомилася жаліть* [2, 267]. У порівняльних конструкціях типу: *І вітер краплистий, і мряка, й туману куріння, / і янгольські сльози вишневі в зеленій траві, / і так на душі, мов душа проростає корінням / у вітер краплистий, у мряку туману, у світ...* [2, 241] функціонує позначене почуттям задоволення сполучення *душа проростає корінням*.

Образ *душі в ранах* надає контексту вразливості, викликає почуття стурбованості, співчуття: *Листопад – мов поранений воїн, – / груди в ранах, і в ранах душа – поспіша з далини степової, / в далину степову поспіша* [2, 223]. Метафорична конструкція *поезія в вулканах душі скипає* у поетіці Євгена Гуцала сигналізує про перебування ліричного героя у стані нервового збудження, хвилювання, наприклад: *Серця у всіх світають – не смеркають, / й світають, не смеркаючи, вуста, / поезія в вулканах душі скипає / й стікає, наче магма золота* [2, 217]. Та не лише журливі конотації спостерігаємо у художньому ідіолекті. На відміну від попереднього контексту фразеологізм *залишити в душі слід* символізує радісний настрій: *О, як співає небо над землею! / Які у душах залиша сліди!.. / Візьми зорю, підпережись зорею / й, зорею підперезана, іди* [2, 208]. Такими ж позитивними конотаціями (заспокоєння, відкритості, урочистості) наповнені поетичні рядки: *Прийшла весна з душею світовою, / бо у весни душа ж бо світова, / сміється сонячною головою, / бо сонячна у неї голова. // Весна Тичини декламує вірші. / Весна така, як є. Така, як є. / І, душу світову свою відкривши, / весна цю душу людям віддає* [2, 187].

Отже, у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала поетизм *душа* насамперед виступає як показник внутрішнього психічного світу людини. В антропоморфі-

зованих контекстах прослідковується наділення душею дерев, квітів, трав, навіть каміння. З естетичного погляду поетизм *душа* виявляє конотації ніжності, життя, чистоти. У Гуцаловій поезії *душа* – це місце, де знаходяться степ, солов'ї, небокраї, пустелі, чебреці, пожежі, зорі, обрій. Поетизм *душа* наділений почуттями світлої заздрості, ревного жалю, надії, печалі. Загалом, *душа* – жива, вона може страждати, хворіти, загоюватися. У наступному дослідженні плануємо вивчення поетизмів лексико-тематичної групи флоролексем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
2. Гуцало Є.П. Твори: В 5 т. – К.: Дніпро, 1997. Т. 5: Поезії, статті. – 576 с.
3. Селіванова О.О. Актуальні напрями лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 146 с.
4. Сологуб Н.М. Мовний світ Олесея Гончара. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови: 50 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД «Школа», 2006. – 832 с.
6. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.